

Omelchenko Svitlana Olexandrivna – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Principal of the State Higher Educational Establishment «Donbass State Teacher's Training University» (Slavyansk, Ukraine). E-mail: saomel.ddpu@gmail.com

Шулик Тетяна Валеріївна – кандидат педагогічних наук, фахівець підрозділу моніторингу якості вищої освіти Державного вищого навчального закладу «Донбаський державний педагогічний університет» (м. Слов'янськ, Україна). E-mail: schulik111@gmail.com

Shulik Tetiana Valeriivna – Candidate of Pedagogical Sciences, Specialist of Quality Monitoring of the Department of Higher Education of the State Higher Educational Establishment «Donbass State Teacher's Training University» (Slavyansk, Ukraine). E-mail: schulik111@gmail.com

Волік Світлана Володимирівна – студентка фізико-математичного факультету Державного вищого навчального закладу «Донбаський державний педагогічний університет» (м. Слов'янськ, Україна). E-mail: svetlanavolik19041996@gmail.com

Volik Svitlana Volodymyrivna – Student of Physics and Mathematics Department of the State Higher Educational Establishment «Donbass State Teacher's Training University» (Slavyansk, Ukraine). E-mail: svetlanavolik19041996@gmail.com

УДК 371.4371.4

САМОТНІСТЬ ЯК ІНТЕГРАТИВНА ЯКІСТЬ БАЗОВОЇ КУЛЬТУРИ ОСОБИСТОСТІ

Н. О. Осадча

У статті аналізуються сучасні дослідження феномену самотності в антропологічному, соціальному, психолого-педагогічному та філософському аспектах. Особлива увага звертається на необхідність подальшої розробки цієї проблеми та визначення її місця в системі соціального виховання підлітків, учнівської молоді та людини в цілому, особливо тієї її частини, яка перебуває в стані самотності і далека від духовної спадщини свого народу.

Ключові слова: особистісна самотність, соціальна ізоляція, соціальна відчуженість, психологічна відчуженість, дисгармонія, розвиток особистості.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими і практичними завданнями. Необхідність розгляду проблеми самотності в педагогічному аспекті визначається наявністю суперечностей і розузгоджень між: пошуками сучасною вітчизняною педагогікою нових концептуальних підстав реалізації ідей, пов'язаних із самоактуалізацією особи і невідповідним вимогам часу рівнем теоретичного освоєння підходів до розуміння переживань особи; наявністю актуальної потреби суспільства в психолого-педагогічній допомозі особам, що терплять стан самотності та відсутністю знань про набутий досвід роботи з такими особами, що склався в освітній практиці й відображений у філософських, психологічних і педагогічних першоджерелах. Самотність не тільки психолого-педагогічна проблема, але і проблема філософії та інших соціальних наук.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковане вирішення даної проблеми і на які спирається автор. В контексті аналізу соціально-філософських проблем осмислюють питання самотності С. К'еркегор, А. Шопенгауер, Ф. Ніцше, Ж.-П. Сартр, М. Бубер, М. Бердяєв, Х. Ортега-і-Гасет, Х. Хофмайстер, Е. Левінас, Р. Сеннет, Г. Лукач та ін. Значний внесок у вивчення самотності у сфері спілкування, в т. ч. і педагогічного, зроблений Я. Корчаком, В. Сухомлинським, Є. Головахою, М. Коганом, Н. Паніною, Є. Мелібрудю, Л. Ситніченко та ін. Незважаючи на те, що існує значна кількість літератури, присвяченої феномену самотності, системних педагогічних досліджень цієї вкрай важливої проблеми не має. Наголосимо, що більшість авторів досліджують проблему самотності як інтегративної якості базової культури особистості як окремі, не пов'язані одне з одним питання, або розглядають їх тільки в психологічному чи соціологічному аспекті.

Виділення раніше не вирішених частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. До інтерпретації поняття «самотність» багаторазово зверталися філософи, соціологи, психологи, літератори, педагоги. Звідси й особливості трактування суті цього поняття, які часом пов'язуються з уявленням окремих авторів про систему всесвіту, про призначення людини, про чинники формуючої дії, що визначають місце людини в соціумі, її соціальну спрямованість та активність. Нами виявлено, що з 19 аналізованих енциклопедичних видань тільки у 8 присутнє визначення поняття самотності, причому до 1990 року в його визначенні переважали зовні спостережувані описи: «стан самотнього», «стан відокремленого», «покинутого усіма», такого,

що «живе самотньо», «безродинний» тощо, які не торкаються внутрішніх переживань і станів особи [1].

Мета статті полягає у визначенні поняття самотності як інтегративної якості базової культури особистості.

Виклад основного матеріалу дослідження. В енциклопедичних словниках поняття «самотність» ототожнюється з ізолюваністю людини від соціуму, що супроводжується внутрішнім переживанням дискомфорту, пригніченості, замкнутості. Часто це поняття розглядається як наслідок незадоволення однієї з основних потреб людини – потреби в безпеці, що чинить вплив на всі інші сфери життя особи, зокрема, ціннісно-сислової. У педагогічному енциклопедичному словнику, виданому в 2002 році, самотність визначається як один із чинників, що впливає на внутрішній стан людини, що знаходиться в певних умовах існування. Можна виділити найменше чотири принципово різних групи станів, які мають різне змістове наповнення і прояви. Для кожної з цих груп існують базові, центральні поняття. Такими «конкуруючими» поняттями є: 1) самота (відокремленість); 2) соціальна ізоляція; 3) соціальна відчуженість; 4) власне самотність.

1. Самота як різновид самотності є культурно-історичною формою буття і діяльності та за психологічним своїм змістом прямо протилежна до самотності істинної; як форма вибору буття заснована на принципі добровільності, тоді як істинна самотність є вимушеним станом. Порівняно з самотою самотність представлятиме з себе не тільки деякий «патологічний» стан, але, у разі поглиблення хронізації процесу, послужить причиною безлічі хворобливих проявів і аномальних реакцій.

Буденна свідомість, як описують в книзі «Самотність» Ю. Швалб і О. Данчева, пов'язує самоту в основному з відлюдництвом [2]. Відхід від мирських справ, відокремленість, що припускає внутрішню зосередженість і подолання в собі низинних начал, – ось невід'ємні характеристики відлюдницького способу життя. Самота, таким чином, стає культурно-історичним феноменом, з яким пов'язаний розвиток культурної сфери особи, багато ситуацій виховного процесу.

Сюди ж з повним правом можна віднести і самоту творчості, яка виражалася у працях Ж.-Ж. Руссо та А. Ейнштейна. Самота пов'язана з прагненням зрозуміти себе, знайти сенс власного життя. В цій інтерпретації прагнення до самоти проявляється як характеристика підліткового віку, одна із граней, на стику яких відбуваються розвиток і формування індивідуальності, особистісної зрілості. Поза самотою, як

різновидом самотності, розвиток особистості, формування «Я» є неможливим [3, с. 153].

«Самота», трактуючи з позицій тривалості переживання самотності розуміється як: 1) властивість особи, як «відособленість», що вказує на стійкість цієї характеристики; 2) тимчасовий, скороминущий стан. У тлумачному словнику української мови це поняття трактується як самотність і ототожнюється з терміном «ізоляція», «переживання розриву соціальних зв'язків» та «перебування наодинці», що вказує на розуміння самотності як стану, що супроводжує самотність [4, с. 145].

2. Друга група станів і процесів, що також входять в єдиний термінологічний ряд, але відмінних від стану самотності, пов'язана з ситуацією ізоляції людини від соціуму. Ця група станів на сьогоднішній день досліджена і висвітлена досить повно. Найбільш вживана диференціація ізоляцій О. Кузнецова, В. Лебедева [5, с. 310].

3. Третя, виключно складна за якістю, але також не тотожна стану самотності група станів, у науковій літературі позначається терміном «психологічна відчуженість». Це поняття найближче за своїм змістом до власне самотності.

4. Говорячи про поняття і термін «самотність» можна представити дві точки зору, перша з яких більш менш точно представляє погляд зарубіжних дослідників, друга – російських вчених. Резюмуючи погляди зарубіжних авторів, наголосимо на визначенні Т. Джонсона, У. Седлера: «самотність – це переживання, що викликає комплексне, гостре почуття, яке виражає певну форму самосвідомості, і що показує розкол основної реальної мережі стосунків і зв'язків внутрішнього світу особи», і далі: «одинокість – особлива форма самосприйняття, гостра форма самосвідомості» [6, с. 128].

Російські автори, зокрема О. Кузнецов та В. Лебедев, трактують самотність, як один із психогенних чинників, що впливає на емоційний стан людини, що знаходиться в змінених (незвичних) умовах ізоляції від інших людей. Причиною для цього визначення виступає ситуація ізоляції. Гіпотеза їх дослідження будується на виокремленні поняття «одинокість» та його понятійних аналогів. В основі такого поняття лежить переживання ситуації емоційно-сенсорної депривації, характерною особливістю якої є її непов'язаність з ізоляцією фізичною або соціальною. Але соціальна ізоляція може служити лише причиною для розвитку (формування) істинної самотності. Тож згідно з дослідженнями, «одинокість» є самотність – особливий

психоемоційний стан внутрішньоособистісної ізольованості, залежний від системи зовнішніх соціальних зв'язків.

Наступним терміном в понятійному ряді «самотності» є поняття «комплекс самотності» – особливе психологічне відчуття, дискомфорт, засноване на страху перед перспективою залишитися самотнім. Комплекс самотності тісно пов'язаний з поняттями ізоляції та відчуженості, будучи до певної міри результуючою, єднальною ланкою між усіма поняттями-аналогами.

Говорячи про самотність, ми зобов'язані ще раз підкреслити, що вона в основному є психоемоційною відповіддю на нестачу тепла, як емоційного, так і фізичного. В такому випадку реакція на самотність буде основною ознакою самотності, як загального стану і психологічного самопочуття особи.

Таким чином, інтерпретуючи поняття самотності, зазначимо, що це складний інтеграційний феномен особистості, який в основному трактується через такі поняття як самотність (відокремленість), соціальна ізоляція, соціальна відчуженість, власне самотність, які необхідно конкретизувати для осіб різних вікових груп.

У сучасній психологічній і педагогічній науці набуває ваги дослідження інтегральних властивостей особистості та їх складових, зокрема психологічної культури особистості. Відтак, сьогодення державна освітня політика зорієнтована на інтеграцію в багатовимірний освітній простір Заходу, ідеологічною основою якого є індивідуалізм, що певною мірою суперечить наявним специфічним для України залишкам ментальних утворень, які проявляються у вигляді пострадянського колективізму, орієнтації на масову культуру та бездумного копіювання західного способу життя. Як наслідок – самотність, що заявила про себе як складний інтеграційний феномен сучасності. Сьогодні ця проблема актуальна не лише для учнівської молоді, але й для будь-яких інших вікових груп населення. Незважаючи на це, вона поки що залишається за межами освітнього процесу та системних впливів інститутів громадянського суспільства.

Спостерігається тенденція до «омолодження» контингенту осіб, що відчувають себе самотніми, що спричиняє зростання самогубств, наркоманії, алкоголізму, злочинності, агресивних проявів та інших девіацій. Розуміння самотності як глобальної екзистенційної проблеми особи є можливість осмислити цей складний соціально-психологічний феномен в умовах українських реалій.

До основних причин особистісної самотності зарубіжні автори відносять самовідчуження особи, низьку самооцінку, переживання власної незначущості, безглуздість існування, напруженості й нудьги. Р. Вейс, представник інтеракціоністського підходу до проблеми самотності, визначає самотність як «епізодичне гостре відчуття занепокоєння і напруги, пов'язане з прагненням людини мати дружні або інтимні відносини» [7, с. 123]. Самотність, підкреслює він, з'являється в результаті недостатності соціальної взаємодії індивіда. Вчений наголошує, що дане переживання є не тільки функцією чинника особистості або чинника ситуації, а виступає як продукт їх комбінованого, інтерактивного впливу. Вчений виділяє два основні типи самотності, що мають різні передумови і різний процес перебігу, а саме: «соціальну ізоляцію» та «емоційну ізоляцію». «Емоційна ізоляція» викликається відсутністю прихильності до конкретної людини, вона провокує «неспокій, тривогу, порожнечу». «Соціальна ізоляція» сприймається як «переживання людиною відсутності наявного кола соціального спілкування, значущих дружніх зв'язків або відчуття спільності» і спричиняє «відчуття розуміння безглуздя свого життя, своєї незначущості, напругу та нудьгу» [7, с. 119].

У дослідженнях Л. Пепло та її колег, представників когнітивного підходу, розуміння важливості суб'єктивного аспекту в переживанні стану самотності та врахування ролі самооцінювання і самопізнання є головною характеристикою когнітивних моделей самотності. Людина не тільки занурена в реальні соціальні зв'язки, але й має так звані «зразки», стандарти соціальних відносин, до реалізації яких прагне. Когнітивні моделі (зокрема, модель когнітивного дисонансу) визначають самотність як «реакцію індивіда на сприйняття того факту, що наявні соціальні зв'язки не порівнюються з певним внутрішнім стандартом» [8, с. 175]; додатковою причиною є підміна безпосереднього особистісного спілкування віртуальними контактами, що призводять до добровільної ізоляції людини, що часто перевищує межі допустимого рівня.

У зв'язку з цим звертає на себе увагу той факт, що у виховному процесі, у безпосередньому спілкуванні з учнями, педагоги часто виявляються не підготованими до використання інформації, що стосується особливості екзистенціальних переживань, до яких відноситься і переживання самотності.

Актуальною залишається і потреба суспільства в психолого-педагогічній допомозі особам, що терплять стан самотності особливо в

умовах гібридної війни, трудової еміграції тощо, враховуючи недостатній рівень знань про наявний досвід роботи з такими особами, що склався в освітній практиці.

В умовах української дійсності важко діагностувати самотність, а тим більше сформувати світогляд підростаючого покоління, оскільки зростаюча нестабільність не сприяє засвоєнню чітких уявлень про загальнолюдські цінності та спотворює соціальні чинники формування особистості. У Державній національній програмі «Освіта» (Україна ХХІ ст.) звертається увага на виховання у молоді поваги до культури, звичаїв, традицій усіх народів, які населяють Україну. Національна державна комплексна програма естетичного виховання наголошує на формуванні особистості, яка усвідомлює свою приналежність до українського народу та сучасної європейської цивілізації.

Але, в той самий час, наше суспільство зіткнулося з проблемою різкого зниження загальнокультурного рівня, що на сьогоднішній день є надважливою проблемою педагогічної науки та освітньої практики. Нині вирішення цих проблем, як і проблем духовного розвитку особистості, відбувається за залишковим принципом. Тож одним із ключових завдань педагогіки є кваліфікована допомога людині в сфері самопізнання та розвитку, в особистому визначенні принципів життя. Без цього не буде позитивних результатів як у сприйнятті самого себе, так і в усвідомленні цінностей, які людство заклало в основу суспільних відносин.

Проблема в тому, пише В. Кафарський, що більшість людей вважає, ніби бачить світ таким, яким він є, що він об'єктивний і непогрішимий. Та насправді це не так. Ми бачимо світ не таким, яким він є, а таким, яким у ньому є ми, а саме якими нас зробили обставини і умови життя, наша культура і міра нашої віри. Це в значній мірі стосується тих хто відчуває самотність і не може самотійно справитися з цим руйнівним почуттям, духовно змінити себе і стати творчою особистістю. В кожному конкретному випадку не варто забувати, що людська природа чотирирівнева: тіло, розум, душа, дух (воля). «Кожний із цих вимірів має свою культуру і принципи, які, на жаль, не завжди узгоджуються між собою. Культура тіла: жити своїм життям та турбуватися про свій фізичний стан; принцип – попереджати хвороби, узгоджувати спосіб життя із загальноприйнятими правилами збереження здоров'я, а не лікування. Культура розуму: творити або розважатися, відпочивати біля телевізора або самовдосконалюватися;

принцип – розширювати свій світогляд, розвивати свої здібності, постійно читати і переосмислювати інформацію, думати, а не запам'ятовувати. Культура душі: берегти духовні дари, будувати взаємини з людьми на звершенні добрих справ, а не на задоволенні власних егоїстичних інтересів; принцип – чути голос свого серця, прислухатися до людей, поважати співрозмовника, служити людям і мати від цього задоволення. Культура духа: сповідувати правду життя, добротність та смиренномудрість, а не егоїзм і непомірний цинізм; принцип – визнавати Закон основою наших потреб, вчинків та життєвих досягнень, а не причиною мук совісті та безпідставних надій на прощення гріхів» [9, с. 52].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Доходимо висновку, що незважаючи на те, що існує значна кількість соціально-філософської, психологічної, соціально-педагогічної і психолого-педагогічної літератури, присвяченої феномену самотності, системних педагогічних досліджень цієї вкрай важливої проблеми як для України, так і для всього пострадянського простору, тим більше з питань її проявів серед підлітків, на сьогодні не має.

Науковці вказують на багатовимірність феномену самотності і аналізують його в різних площинах. Так, психоаналіз ставить появу самотності у залежність від життєвих ситуацій. Комунікативна філософія вбачає джерело самотності в неспроможності сучасної людини проникнути в неповторний світ іншого й проїнятися його змістом. У будь-якому випадку самотність – це і відокремленість людини від соціальних інституцій. А якщо брати до уваги сучасний соціум, то самотність в ньому породжена зростаючою дисгармонією між індивідом та соціальною структурою, формалізацією міжособистісних стосунків, інформаційним бумом, тиском на духовний світ індивіда масовою культурою, технологіями культивування «престижних» стандартів, стилем життя та поведінки, життям на межі та поза межею бідності, викликаною корупцією та безробіттям.

Сучасні дослідження феномену самотності в антропологічному, соціальному, психологічному аспектах потребують подальших розробок в галузі педагогіки, зокрема вдосконалення соціального виховання підлітків, учнівської молоді в цілому, особливо тієї її частини, яка перебуває в стані самотності і далека від духовної спадщини свого народу, і, що не менш важливо, продуманої системи духовного розвитку особистості.

Література

1. <http://slovar.cc/rus/epitet/1470819.html>
2. http://www.many-books.org/auth/10942/book/11417/shvalb_yum/odinochestvo_sotsialno-psihologicheskie_problemy/read
3. Кафарський В.І. Духовна наука: в 3 т. / В. І. Кафарський. – Івано-Франківськ: Супрун В. П., 2014. – Т.2: Духовні істини і моральні цінності людини. – 2016. – 508 с.
4. Новий словник української мови Т. 4, «Аконт», 1999. – 944 с
5. Кузнецов О.Н., Лебедев В.И. Психология и психопатология одиночества / О.Н. Кузнецов, В.И. Лебедев. – М.: Медицина, 1972. – 337 с.
6. Лабиринты самотности: Переклад з англ. під загальною редакцією Н.Є. Покровського. – М: Прогрес, 1989. – 624 с.
7. Вейс Р.С. Вопросы изучения одиночества // Сб. статей «Лабиринты одиночества». – М., Прогресс, 1989. – 450 с.
8. Пепло Л., Мицелии М., Морали Б. Одиночество и самооценка. В кн.: «Бахрах», 2003. – С. 261-281.
9. Духовні сили людини / В. І. Кафарський. – Івано-Франківськ: Супрун В. П., – 2016. – 60 с.

ОДИНОЧЕСТВО КАК ИНТЕГРАТИВНОЕ КАЧЕСТВО ФУНДАМЕНТАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ ЛИЧНОСТИ

Н.О. Осадчая

В статье выделены современные исследования феномена одиночества в антропологическом, социальном и психологическом аспектах, которые требуют дальнейших разработок в сфере педагогики.

Ключевые слова: личностное одиночество, социальная изоляция, социальное отчуждение, психологическое отчуждение, дисгармония, развитие личности.

LONELINESS AS AN INTEGRATIVE QUALITY OF THE FUNDAMENTAL CULTURAL IDENTITY

N.O. Osadcha

The article highlights recent studies of the phenomenon of loneliness in the anthropological, social and psychological aspects that require further development in the sector education.

Key words: personal loneliness, social isolation, social exclusion, mental alienation, discord, personal development.

Осадча Наталя Олександрівна – викладач кафедри соціальної педагогіки Педагогічного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ, Україна). E-mail: kafarskyu@rambler.ru

Osadcha Natalya Olexandrivna – Teacher of the Social Pedagogic Department of the Pedagogical Institute of the Vasyl Stefanyk Precarpathian National University (Ivano-Frankivsk, Ukraine). E-mail: kafarskyu@rambler.ru

УДК 37.07+373.2.015.311

УПРАВЛІННЯ ПРОЦЕСАМИ РОЗБУДОВИ ОСВІТНІХ ОКРУГІВ ЯК ІННОВАЦІЙНОЇ ВІДКРИТОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ СИСТЕМИ

В. М. Проскунін, У. В. Проскуніна

У статті визначено теоретико-методологічні засади управління освітніми округами в освітньому просторі; з'ясовано місце й роль дошкільного навчального закладу у формуванні компетентної особистості.

Ключові слова: освітній округ регіонального типу, технологічна модель, механізми взаємодії суб'єктів освітнього округу, освітнє середовище, структурно-функціональні зв'язки.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими і практичними завданнями. Актуальність теми зумовлена потребою розробки теоретико-методологічних засад проектування інноваційних педагогічних систем та обґрунтування можливостей їх реалізації в умовах дошкільного навчального закладу, якіснішого застосування в практичній діяльності ідеї тандему соціальних інститутів суспільства в питанні виховання особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковане вирішення даної проблеми і на які спирається автор. У вітчизняній педагогіці в межах нашої теми особливо важливими видаються праці В.Г. Григоренка [1; 2], М.М. Дарманського [3], С.О. Омельченко [5]. **Виділення раніше не вирішених частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття.** У сучасній науці загалом існує достатня кількість розвідок щодо становлення й розвитку